

TÜRKİYE'DE KLASİK ÇAĞIN ALGILANMASI

Prof. Dr. İber ORTAYLI*

Türkiye'de Yunan-Roma dünyasına ilgi dar bir çerçevede, ama sanıldığına aksine Cumhuriyet'ten çok önce başlamıştır. Cumhuriyet dönemi, Yunan-Roma kültürü ile yorum değiştirerek yakından bir ilgi kurmuş ve düşünce ve uygarlığın dillerinin eğitimini kurumlaşma ile sağlamıştır. Kuşkusuz bu kurumlaşma natamam ve geçen zamanla çözümlenme emmâreleri göstermektedir. Liselerimizdeki Latince sınıfları birkaç yıllık deneme ile (bu arada Ankara Atatürk Lisesi'ndeki bu sınıflardan Gazi Yaşargil gibi bir tip otoritesinin mezun olduğunu belirtelim. Aynı sınıfta Hukuk Fakültesi hocalarından İlhan Akipek'i de de sayalım) geçiştirilmiş; üniversitelerde bu branş hiç geliştirilmemiş ve son senelerde Hukuk Fakültesi'ndeki Roma hukuku dersleri budanmaya, ihmal ve tahkire uğramıştır. Şu kadarını belirtmek gerekir ki çağdaş İslam dünyası; klasik dünyaya ortaçağ İslam dünyasının aksine doğru bir bilinçle bakmıyor ve onu yanlış olarak nefret ettiği Batıya ait bir renk diye tanımlıyor.¹ İslam dünyasının sözde Batıcı modernleşmeci değer ve akımları da Batı kültürünün ne olduğunu bilmediklerinden klasik kültürü ihmal etmektedir.

Şüphesiz hümanist düşünce dediğimiz dünya görüşü için, bir uygarlığı anlamak ve incelemenin metodu; o uygarlığın Yunan-Roma dünyasına yönelişini bilmek ve anlamaktan geçer. Nitekim eski Demokratik Almanya'nın ünlü Bizantinist ve eski çağcısı Johannes Irmscher'in "Eski Rusya'da Antik Çağ Etüdları ve Antik Çağın Benimsenmesi" adlı, Roma'da 25 Nisan 1993'te verdiği henüz basılmayan konferans yanında, Heidelberg Üniversitesi Osmanlı etüdları profesörü *M. Ursinus*'un Türkiye'de 19. asırda Bizans ve eski Dünyanın tetkiki ve değerlendirilmesi üzerindeki etüdları bu ilgiyi gösterir. Sonuncusunun bu konudaki etüdlarını sonradan ele geçirdim. Cevdet Paşa, Celal Nuri, Köprülü, hâttâ Ahmet Midhat'ın bu konudaki görüşlerini inceliyor.² Bu makalelerde

* A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Öğretim Üyesi.

¹ IX. ve XI. asırlarda İslam dünyasının klâsik çağa bakışı ve bilişi için S.D. Goiten'in "The Intermediate Civilization / The Hellenic Heritage In Islam", *Studies In Islamic History and Institutions*, Leiden- Brill, 1968, sh. 54-72.

² Michael Ursinus; "Byzantine History In Late Ottoman Turkish Historiography" *Byzantine and Modern Greek Studies*. 10/1986 - 34 211 - 22, gene "Klassisches

yakın zamana gelişi yok: Klâsik Çağ Kurumu ve UNESCO Milli Komisyonu'nun 2-3 Aralık 1991'de tertipledeği bir seminerdeki tebliğini bunları görmeden yazmışım; aynı konuyu şimdi yeniden ele aldım.³ Zira 23 Nisan 1993'te Roma Sapienza Üniversitesi'nin tertipledeği "da Roma alla terza Roma" sempozyumlarının o yılki konusu "Antik dünya ve çağdaş devrimler"di. Burada bu konuyu Türkiye açısından ele almışım. Bugün bu konuşmayı Oral Sander dostumun "Armağan"ı için derleyip yazmaya karar verdim. Oral Sander'in eski dünya düşüncesi ve çağdaş Türkiye ile ilgisi herkesin malûmudur ve bu alanda rahmetli dostumuz bir kültür bağı arayanlar arasındaydı. Oral bir eskiçağ uzmanı değildi, eğitim ve ihtisası başka bir daldaydı; ama derslerinde ve hayatında ilkçağ tarihinin üzerinde durmasını takdir ve şükranla karşılamışım; hele hukuk fakültelerinde bile bazı zevatın Roma hukukunu kaldırmaktan söz ettiği (pratikte de Roma hukukunun giderek ihmal edildiğini ve hukuk fakültelerinde bu branşı pek parlak bir istikbalin beklediğini görüyoruz) bir ortamda bu sıradan bir davranış değildi.

Türkiye'de arkeoloji ile Tanzimat'tan sonra ilgilenilmeye ve bu dal müesseseleşmeye başlamıştır.⁴ Eski dünyanın tarih ve edebiyatına ilimiz daha erkene uzanıyor. Ama Yunanca ve Latince bilenlere eskiden beri tek tük raslanıyorsa da, bu dillerin eğitimi için maalesef 20. yüzyılı beklemek gerekmiştir.

Esasen bu özellik Türkiye tarihine özgü değildir. Eski Yunan - Roma felsefesini, tıp, matematik, astronomi ve coğrafya dalında ele alan, hattâ daha da geliştiren İslâm ortaçağında; Yunanlı tarihçiler, şairler, tragedya ve epeye yazarlarının ciddi olarak çevirilip okunduğuna dair emmare yoktur. 19. yüzyıl Türkiye'si de bu konuda verimsiz olmuştur denebilir. Vakıa Yunan esatiri (mitoloji) ve edebiyat tarihi üzerine yapılan bazı basit çevirilerin ve kompilasyonun ortaya konduğu gerçektir; ancak 19. yüzyılın Türkiye'si'nin klâsik araştırmaları filolojik yönden ilmi bir başlangıç yaptığını söylemek güçtür. Buna karşılık temelleri 18. yüzyılın ortasında **Johann Joachim Winckelmann** (1717-1768) tarafından atılan klâsik arkeoloji ve modern sanat tarihi Osmanlı Türkiye'si'ne aşağı yukarı 150 yıllık bir gecikmeyle, ama hem bir bilgi dalı olarak, hem de müesseseleşerek gelmiştir.

Aslında Türkiye'de Yunan-Roma kaynaklarına yönelmek bazı Batıcı veya aksine muhafazakâr Doğucu çevrelerin yorumladığı gibi, medeniyet çevresini değiştirmek değildir. Eski Akdeniz bir bütündür. **S.D. Goitein**'in ileri sürdüğü gibi Ortaçağ İslâm dünyası Yunan-Roma dil ve düşüncesine ve yöntemine bir ölçüde Roma'dan sadıktır.⁵ (O Tacitus'un Yahudiler hakkındaki bilgisizce yazılarını zikreder ve İslâm alimi **Şahrastani**'nin *Kitab'ul Milel ve'n Nihal*'de geçmişin kavimlerini ne kadar titizce araştırıp betimlediği üzerinde durur.) Gerçekten de bir Garb-Şark ikilemi ve Hıristiyan-İslâm dünyası gerilimi Hıristiyan Batı'yı aktaran ve benimsyen doğuluların pek peşin hükümlerle ve bilgisizce kabul ettikleri bir ayırım ve kutuplaşmadır.

Altertum und europaisches Mittelalter im Urteil spätsomanischen Geschichtsschreiber", *Zeitschrift für Türkelstudien* 2, 1989, sh. 69-77.

³Bu tebliğin özeti *Lucerna* dergisi, İstanbul 1992/sh. 54-56 arasında yer aldı.

⁴Bu konuda benim "Osman Hamdi'nin Önündeki Gelenek", **I. Osman Hamdi Bey Kongresi Bildiriler**, Mimar Sinan Üniversitesi yayınları, 1992, sh. 123-131'deki makalem tamamlayıcı bilgi verebilir.

⁵Goitein, "The Intermediate Civilization", makalesi, 1968, sh. 67.

Bizim Ortadoğu modernleşmesinde, yani 19. yy'dan itibaren bütün 20. yy boyunca, ilk başta Osmanlı Türkiyesi, ardından Arap ülkeleri büyük ölçüde 19. yy.'da Batı düşüncesinden ve Batı'yla gerilimden, Batı kurumlarının adaptasyonundan Türkiye yoluyla etkilenmişlerdir, ardından da İran ve nihayet o zamanki Rusya Çarlığı'nın içindeki topraklardaki Müslüman enttektüellerin Batı ve Doğu ikilemi üzerine yaptıkları yanlış dikotomiler (zıtlaşmalar, uçlamalar, kutuplaşmalar) vardır. Aslında Aydınlanma sonrası Batı medeniyetinin birtakım kavramlarını Arap dili ve Doğu medeniyetinin içine sokanlar; bu kavram kelimeler aslen Arapça olmasına rağmen Türklerdir. Mesela vatan kavramını "la patric-patria" karşılığı alanlar Türklerdir, çünkü Arapça'da vatan sadece İngilizce'deki "home"dur. Hatta o evde ve baba ocağında geçen *gençlik* demektir. Şarklıların böyle yanlış uçlamalarına (dichotomie) bir örnek; Batı kültürü dediğimiz şey, Yunan, Latin diline ve medeniyetine dayanır, bizimki Arap, Fars medeniyetine dayanır tümcesidir. Hatta muhayyel entellektüel tipler çizilmiştir. Batılı aydın, münevver dediğimiz zaman Latince, Yunanca iyi bilir. (ki doğru değildir, çoğu Latince bilse bile Yunanca bilmez) Öyle bir şart yoktur. Bu yanlış "kutuplaştırma"larına bir örnek; Bizdeki de Arapça ve Farsça bilir tümcesidir, o da doğru değildir. Arapça bilen Farsça bilmez; Farsça bilen Arapça'yı kötü bilir. İranlı okumuşlar Arapça bilir. Araplar hiçbirini bilmezler. Türkler ikisini de yarım yamalak bilirler ve Arabî - Farsî bilen münevver sayısı Osmanlı devrinde bizim zannettiğimiz kadar değildir. Gerçekte bugünkü Batı'yı yaratan keyfiyet Yunan ve Latince konuşmak ve bilmek değildir. Doğrudur: Roma İmparatorluğu yıkıldıktan sonra onun bünyesindeki Barbar kavimler, barbarlıktan kurtulmalarını Roma medeniyetine borçludurlar. Kendi dilleri yetersiz olduğu için, birtakım kavramları, birtakım kurumları, hatta günlük hayatta kendilerinde mevcut olmayan birtakım unsurları Latince'den almışlardır ve orta zamanlar boyunca Latince, şairlerin, bilginlerin, memurların dili olmuştur. 1848 İhtilali'ne kadar Macaristan'da da devlet dili daima Latince idi ama bu hiçbir zaman bu medeniyetin üstünlüğünü sağlayacak bir unsur değildir ve aslında bizim bildiğimiz Batı, Rönesanstan sonraki Batı bununla ortaya çıkmış değildir. Rönesans'tan itibaren bizim bildiğimiz Batı, yeni fikirlerin, tenkitçi düşüncenin, tarih şuurunun ortaya çıktığı bir alemdir ve tarihe şuurla bakan Batı'nın insanı, bunu aslında büyük ölçüde klâsik filolojiyle yapmıştır. Yani bu akımın ve yöntemin bir denizin içinde bulunmakla alakası yoktur, hatta denizi dışardan tetkik etmekle, denizi gözlemlemekle bu iş başlamıştır. Onun için ki biz hümanist düşünce dediğimiz zaman, kendisinden evvel okuyan, yazan herkes Latince bilmesine rağmen Petrarca'yı için başına koyuyoruz; çünkü Petrarca, Romalıların, yani eski Roma şairini yaratan o parlak dili, edebiyatı yaratan insanların nasıl adamlar olduğunu bizatihi, o metinleri tetkik etmekle, incelemekle işe başlamıştır ve bu yöntem ta en parlak temsilcilerine kadar, 19. yy.'da Theodor Mommsen'lere kadar ilerlemiştir. Aslında metinleri incelemek, metinlere eleştirel gözle bakmak ve bir tarih şuurunu bu yolla elde etmek; rivayetlere değil de, ana kaynaklara dayanarak zaman içinde değişen insanı veya zaman içinde değişmeyen insanı tetkike yönelmek; bildiğimiz gibi 8.,9. yüzyılın Araplarında, ve daha doğru deyişle İslam dünyası diye bilinen Ortadoğu dünyasında da vardır. Bu özellik kaybolduğu an, tercümeden ve metin incelemesinden vazgeçildiği an, ilk önce tarih şuru ve tarih tetkiki, ardından da toplumu değerlendirme dumura uğramaktadır. 15. yüzyıldan sonra 16. ve 17. yüzyılın Osmanlı toplumu bir anlamda artık tarihçi bir toplum değildir. Osmanlı aslında bizim kendi kaynağımız dediğimiz Arap-Fars edebiyatına bile yoğunlukla ve doğru gözlemlerle 18., 19. asrın modernleşmesi içinde eğilmeye başlamaktadır. İranlılar için bu daha da hazindir, çünkü Türklerin yaptığı Hafız şerhlerinin kalabalığına rağmen, İran'da böyle birşey yoktur. Osmanlı toplumunda bu tarih şuru noksanlığı Müslümanlar kadar, gayrimüslimler açısından da meselâ Musevîler için de söz kosunudur; O hiçbir zaman oturup kendi dinî kaynaklarını, Yahudi

seriatının dışındaki tarih araştırmalarını, örneğin Flavius Josephus'u bilmez. Moşe ben Maimunidesi bilmezler.* Gene aynı şekilde, Doğu Avrupa'da İbranî dilinde telif edilmiş birtakım çağdaş eserleri tanımazda ve İbranî tarihinin doğru dürüst okutulması, yazılması için daha sonraki asırları beklediler. Bu toplumdaki kompürtmanlaşma, zamandan izolasyon Rum Ortodoksları için de söz konusudur. Adriyatik'te, İon adalarında, İtalya ve Avrupa merkezlerinde meydana gelen Hellen uyanışını sonraki asırlarda yaşamışlardır.

17. yüzyılın hepimizin tanıdığı **Kâtip Çelebi'si**, "İrşad'ul Hayara ilâ Tarih-ül Yunân Rum ve Nasara", yani "Yunan- Roma ve Hıristiyanların Tarihleri Üzerine Hayırlı İrşadlar, Uyanlar" adlı bir risalesinde Yunan, Roma medeniyetinden bazı özgün terimleri ve tabirleriyle bahsetmektedir.⁶ Meselâ; "onların istanos politikos dedikleri siyaset-i medeniye'dir" diye başlar ve Aristoteles'in hepimize malûm, devri-i dâiminden bahseder. Monarşiler aristokrasiler, demokrasiler ve Hıristiyanlıktan söz eder; öyle anlaşıyor ki Kâtip Çelebi Yunanca biliyor ve Latince'de de biraz bilgisi vardır. Gene 17. yüzyılın müverrihlerinden **Hüseyin Hezarfen** ki 1690'larda İstanbul'da öldü, "tarih-i Devlet-i Rumiye", yani "Roma Devleti Tarihi" adlı meşhur eserinde; eski Yunan'dan, Roma'dan ve Bizans'tan bahsetmektedir. Fakat burada ne bir filolojik metin analizi söz konusudur, ne de Yunan düşüncesine, antik siyaset felsefesine Kâtip Çelebi gibi eğilme söz konusudur. Bu istisnaların dışında 18. yüzyılda küçük bir alâka başlamaktadır. Aslında 18. yüzyıl bizim Türkiye tarihinin ve Osmanlı tarihinin en az bilinen devridir. Fakat, 19. yüzyıldaki gelişmeyi, açılmayı bunsuz bilmenin mümkün olmadığı da açıktır. 18. yüzyılın Osmanlı İmparatorluğu'nda artık bir anlamda bir aydın sınıf doğmaktadır. Bunlar yaşadıkları mekânın ötesini merak ederler. Sefaretnameler bunun canlı bir örneğidir. Yaşadıkları zamanların ötesini merak ederler ve bu merak da aslında filolojik bir donanımla birlikte gitmeye başlamaktadır. Öyle anlaşıyor ki 18. yüzyılın Osmanlı Türkiyesi bir ölçüde imparatorluğun eski yaşam biçimi ve dünya görüşünün kalıplarını kırmaktadır, ama bu sınırlı bir ölçüde olmaktadır. Ortodoks Hıristiyanlar arasında kilisenin hakimiyeti eski Yunan metinlerine eğilmeyi önmektedir, ki bu 10. ve 11. yüzyıllarda Bizans'ta başlamıştur. Bizans ilk asırlarının aksine Latin edebiyatını ve Latin dilini kesinlikle dışlamaktadır ve bu **kxenofobi** Latin diline ve Latin edebiyatına karşı, elan yani Osmanlı devrinde devam etmektedir. Bugünkü Yunanistan'da da Latince eğitimi hiçbir şekilde Batı Avrupa'daki kadar güçlü değildi ve değildir. Latin kaynaklarını, yani eski Yunan medeniyetini çağdaş dünyaya taşıyan bir uygarlık olan Roma uygarlığının tanınması konusunda bir ihmâl vardı. 19. yüzyılda Osmanlı düşüncesi ve tutumu değişiyor. Bildiğimiz önemli yazarlarımızın, fikir adamlarımızın hemen hepsinin Eski Yunan edebiyatından iyi kötü tercümeleri vardır. *Nabizâde Nazım* "Esatır" (Mitoloji) diye bir çeviri kitap derliyor. Şemseddin Sami, iki kere baskısı yapılan, çok enteresan, gene "Esatır başlığı altında "Mitoloji" diye küçük bir risale yayınlıyor. *Mustafa Nuri* o devrin önemli Batıcı aydınlarından, "Tarih-i Esatir-i Yunaniyân" ve gene 1913'te Mehmet Tevfik'in en çok kullanılan "Esatir-i Yunaniye"si mitoloji üzerine (-aslında çeviridir) Fransızca'dan bir nevi kompilasyondur. Bu eserler, 19. yüzyılda fikir dünyamızda,

*Türkiye Yahudiliği Meimonidesi 19. asırda Ashkenasi hahamı Dr. Markus sayesinde tanıdı: Moşe Grosman, *Dr. Markus*, İstanbul 1992, Ekler "La vie et les oeuvres de Moise ben Maimon" 15. asırda Rabbi Kapsalı ilk Osmanlı tarihi yazarlardandı, onu bugün inceleyenler A. Shmuelevitz veya J. Landau gibi bilginlerdir.

⁶Bu eserin bir nüshası Konya Koyunoğlu İzzet kitaplığında. Daha geniş bilgi için bkz. Mesud Koman "Kâtip Çelebi'nin üzerinde durulmamış mühür bir eseri" *Konya* (Halkevi Aylık Kültür Dergisi), IX/79 Mayıs 1945, sh. 20-23.

Osmanlı tarihinin dışına da çıkıldığını gösteriyor. Yani birtakım Osmanlı münevverleri, fikir adamları artık Osmanlı tarihinin içtimaî, hukukî, kültürel köklerini aramakta ve bunun tartışmasını yapmaktadırlar. Aslında bunun klâsik dünya düşüncesiyle ilgisi yoktur. Fakat buradaki tavırda bir Türk klasizmi vardır. Meselâ *Ahmet Midhat*; Bizans, Eski Yunan'la alâkası olmayan bir devlettir ve bu devletin tarihi ve bu cemiyetin âdetleri öğrenilmeden Osmanlı anlaşılabilir, der. Yani Bizans-Osmanlı ilişkisi kurmaktadır. Bizans'ı eski Yunanistan'dan, klasisizminden kopartıp doğrudan doğruya Osmanlı'ya enjekte etme eğilimi vardır, ki çok ilginç bir düşünce olduğu açık... Çünkü ilerde göreceğiz ki Fuat Köprülü Bizarlı müesseselerinin Osmanlı tarihi müesseselerine tesiri hakkında uzun bir makale yazarak- aslında Bizans dünyası, Yunanca ve Roma üzerinde fazla birşey bilmediği halde, -gayet kolay bir üslûbla bir kalemede hepsini reddetmiştir ve Osmanlılığı Bizans'tan tamamen ayıran yanlış bir düşüncenin Türk historiografisinde ve Türk tarih öğretiminde teşkilatlanmasında başlangıcını yapmıştır.* Demek ki 1930'ların tarih düşüncesinde bir ölçekte bir gerileme söz konusu; Mizancı Murat diye bildiğimiz Murat Bey'in "Tarih-i Umumi"sinde Yunan Roma tarihine eğilmeler var. Tam harb yılları içinde çıkan Celâl Nuri'nin "Rum ve Bizans" başlıklı kitabı ise çok ilginçtir. O da tıpkı Ahmet Midhat gibi, 19. yüzyılın meşhur Bizantinisti *J.P. Fallmerayer*'in meşhur tezine başvuruyor ve halk ve ırk olarak artık yeni Yunanlıların eskileriyle alâkaları yoktur diyor, yani Bizans'ı antikite'den ayırıyor ve ondan sonra müesseseler üzerinde duruyor. Tabii Bizans Osmanlı için gene yabancı yazarlar söz konusudur. Onlardan kendi yorumu ölçüsünde yararlanıyor ve tenkit ediyor. Bunlar, anladığımız anlamda klâsik filologlar, klâsik dünyaya eğilen mütefekkirler değiller; ama metod ve düşünce itibarıyla ikinci elden Bauli Orientalistleri okudukları için artık bir nevî zamanın ve mekânın dışına çıkarak düşünmeye başlamışlardır.

Türkiye'de Kanuni devrinden beri dünya tarihleri yazılmaktadır, fakat dünyaya yaklaşım hiçbir zaman metinlerin, kaynakların orjinal tetkikleriyle, zamanlamalarıyla, senkronizasyonlarıyla olmamaktadır. Nitekim 20. yüzyılın başında Yunanca'dan yapılan tercüme elan çok sınırlıdır. Roma edebiyatından ilk çeviri Vergilius'tan Ruşen Eşref tarafından yapıp yeni harflerle basılmış. Yıl 1929. Horatius'u Yakup Kadri 1931'de çevirmiş. Demek ki bizim Latin edebiyatına yönelmemiz için Cumhuriyet devrini beklememiz gerekmektedir. Bunlar kaynak dilden değil, Fransızca'dandır.⁷

Osmanlı toplumu kozmopolittir ve içinde Hellen unsurlar da vardır. Ama bu durum dahî onun klâsik dünyaya yaklaşımının sınırlı ve zamanlı ve gevşek olmasını önleyememiştir. Türkler Osmanlı İmparatorluğu içinde bir temel unsur durumunda olan etnik gruptur. Bu imparatorluk kültürel, dinî, etnik baumdandır bir çok kompartımandan oluşmaktadır. İmparatorluğun idarî ve askerî yapısı bütün bu kompartmanları bir Osmanlı dünya görüşü etrafından toplamış olabilir, ama her grubun kendi kültürel

* Köprülü bu makalesinde Abbasi - İlhanlı müesseselerini, Orta Asya tarihini başarılı bir şekilde Türkiye'nin oluşumuna eklemekte aynı duyarlılığı eski Ortadoğu imparatorlukları için gösterememektedir.

⁷ Bu gibi çeviriler şüphesiz gerçek ve ilmi çeviri değildir. Filolojik yöntemlerle kaynak dilden Avrupa dillerine yapılan çevirileri tekrar oradan Türkçeye çevirmek tavsiye edilen bir yol değildir. Nitekim Münevver Ayaşlı, Ruşen Eşref'le (Ünaydın) bu nedenle Hatıralarında zehirli bir üslûbla muhtemelen muhayyel bir ortamda geçen bir vaka'yla istihza etmektedir. Münevver Ayaşlı, *İştiklerim Gördüklerim Bildiklerim*, İstanbul, 1973, sh. 113-114.

özellikleri vardır ve üstelik kültürel endokrinasyonları farklıdır. Bunların günlük yaşamlarında, mutfaqlarında ve bazı adetlerinde benzerlikler vardır; fakat kendi kompartmanlarına dayanan bir sözlü ve yazılı kültür farklılığı da vardır. Diğer yandan bir basit Müslüman-Türk ile bir yüksek bürokrat, onunla da Müslüman ulema mensubu birbirinden farklıdır. Aynı şekilde bir Rum halk adamı ile bir Rum Ortodoks ruhanî farklı eğitimden geçer. Gene bu milletin aristokratı olan Fenerli bey daha kozmopolit ve dünyaya açık bir eğitim almıştır. 18. yüzyılın Rum Phanariot'u; meselâ Osmanlı ve Avrupa eğitiminden (İtalya Padua) geçen **Aleksandr** ve **Nikolo Mavrokardato**'ların şahsında en iyi temsilcilerini bulur. Ama daha ilginç 18. yüzyılın aynı kiliseye bağlı Fenerli beyi bir Sırp tüccar veya knez de farklı Avrupalı eğitime sahiptir. Aynı farklılık Arab Müslüman ile Türk Müslüman için de geçerlidir. Hatta Arnavut'la Türk birbirine Arab'a olduklarından daha yakındır. İon adalı bir Rum ile Oniki adalı Rum için de aynı şey söylenebilir. İnsanların dilleri farklıdır., mensub oldukları kilise ve gördükleri eğitim farklıdır. Odesa'da okuyan Bulgar'la, Atina veya Belgrad'da okuyan Bulgar bile farklı görüşlerle vatana geri gelir. Bu nedendir? Çünkü Avrupalı'yı birleştiren ve kaynağı Rönesans İtalyası olan neohellenisme veya humanist kültür Osmanlı İmparatorluğu'nun halklarına ulaşmamıştır. (Hatta Hellen unsura bile sınırlı ve nakıs olarak ulaşmıştır.) Bu kültürün kaynağı olan maddi medeniyet ve diller imparatorluğun içinde yaşıyordu, ama şekil değişirmemiş olarak ve monoteist dinlerin farklı yorumlarına bürünmüş olarak... Rönesans'ın humanizması İtalya ve Batı Avrupa'yı birleştiren ve Avrupalı'yı ve Avrupa'yı yaratan bir akımdır. Humanizma tarihi boyunca ayrı yaşamış, farklı mentalite (zihniyet) ve günlük yaşamlara sahip olan kavimleri birleştirmiştir. Hıristiyanlık bu birliğin önemli bir unsuruydu; ama bazılarının sandığının aksine yeterli bir unsur değildi. Klasik dünyanın yeniden yorumu ve eğitiminin bu dünyayı yarattığını biliyoruz. İşte bu bilinçli humanizma Osmanlı dünyasına geç girdiği için imparatorluğun Hıristiyan hatta Slav ve Hellen grupları dahi uzun bir tarihi ortak yaşam ve maddi kültür birliğine sahip oldukları halde; bilinçli bir ortak kimliğe sahip olamamışlardır. Bu konudaki ufak istisna Romenlerin klasik dünyayı 17. yüzyıl sonundan itibaren yorumlamaları, bazı Hellenlerin Avrupa kültürünü almaları ile mümkün olabilmıştır. Ama bunun bu ülkelerde bile çok yaygın olduğunu düşünmek bir abartma olur. Yani kendini Avrupalı gören ve Avrupa'nın da kendinden gördüğü hemen hiçbir Osmanlı kavmi yoktu. Osmanlı dünyasında humanist kültür, 18. yüzyılı beklemek zorundaydı ve 18. yüzyıl bu konuda bir başlangıçtır. Yavaş ama sağlam bir başlangıç.

18. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu artık Batı Avrupa'nın tesirlerine açıktı. Bazı eğitim kurumları kendi (tab, mühendislik gibi) eğitimleri için tercüme yapıyor, ecebî öğretmen getiriyordu. Barok zevk Türkiyeye girmişti. Bu dönemde klasik dünyaya hayran bir grup Osmanlı okumuşu da vardı. Örneğin İstanbul'da bulunan Eflak beyinin oğlu *Dimetri Cantimir*, herkesin bildiği gibi batı ve doğu dilleri ve klasik dillerde derin bir bilgi sahibiydi. Osmanlı tarihi ve Türk musiki sistemi üzerinde kalıcı eserleri vardır. Bundan başka (yukarıda sözünü ettiğimiz üzere) Padua'da tahsil gören Fenerliler'den *Mavrokordato* kardeşler İtalyanca, Latince ve eski Yunanca üzerinde bilgi sahibi ve Aristoteles yorumcularıydılar. Onların yanında Latin kültürüne vakıf *Nefiyoglu* diye bir Türk soylusu, daha ilginç eski Galata kadısı yani yüksek rütbeli bir Müslüman Türk hukukçu "Yanyalı Hoca" diye bilinen *Mehmet Esat Efendi* vardı. Bu zat kariyerini terketmişti ve bir Macar muhtedî olan İbrahim Müteferrika'nın matbaasında mürettab olarak çalışıyordu. Rumca biliyordu. Eski Yunanca öğrenmiş ve Latince'yi de bu muhitte tahsil etmişti. Bu dönemde klasik dünyayla ilgilenenlerin sayısı bu kadar değildi. Yirmi yıl evvel *Hezarfen Hüseyin Efendi* Latince ve Yunanca bildiğinden Romalılardan itibaren Bizans tarihini kaleme almış ve bu basılmıştır. Gene onun çağdaşı Kâtib Çelebi

de Yunanca'yı Arapça ve Farsça kadar biliyordu (bibliyografik eserinde bu durum ve nitelik görülmektedir).

Ortodoks kilisesi herkese malum ki, klâsik Hellenizme ve Hellenlerin eski tarih ve kültürüne ve hele bunun Rönesans'taki yeni yorumuna kapılarını kapatmıştır. Reformasyon bu kapanışın başlıca nedenidir. Bu arada filoloji ve Neohellenist kültür kilise sayesinde değil, ona rağmen ferdi olarak Avrupa'da eğitim gören veya Avrupa etkisi ile İon adaları gibi yerlerden oluşan çevrelerden alınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman unsurunun Hellenizm ve hele Latin kültürü ve diliyle ilgisi ise Ortaçağ İslamı'nın aksine çok geridir. Greko-Romen kültür, orta zaman İslâmı'nın temeltaşı idi; Aristoteles, Demokritos, Ptolemaios, Platon, Galenus, Hippokrat üstad olarak bilinirdi. Yunan dili Arapça'da yeni kavramlar yaratılmasını intac etmiştir. Fakat XI. asırdan itibaren bu süreç durdu. Osmanlı İmparatorluğu'nda Ortodoks kilisesi, Roma hukukunu izlemiştir. Ama bu tevarus hukukun kavram (kurum) *institutiones* ve *principia*'larını Latin metinlerinden takib ederek değil, geç Bizans kodifikasyonlarını taklid şeklinde olmuştur. Aslında Roma İmparatorluğu, Roma yurdu ve Romalı sıfatını taşıyan Bizans camiası Roma dünyasını tanımıyordu. Kendisine Roma İmparatorluğu, Romalılar diyen bu halk içinde Latince bilen belki birkaç kişiydi. IX. asrın ünlü Bizanslı alimi *Photius* Latince hiç bilmezdi, 866'da Roma İmparatoru *III. Mihail*; *Virgilius*'un güzel diline "Barbar dili, İskitler'in dili" diyordu. XI asrın bilgin edip *Psellus*'u klâsik Yunancayı tabii iyi biliyordu; Ama Romalılar hakkındaki bilgisi *Caesar* ile *Cicero*'yu karıştıracak kadar sefildi.⁸ Bizans'ta ancak Avrupa Rönesansının ilgisıyla *Bessarion* gibi birkaç bilgin o da XV. asırda Latince bilirlerdi. Aslında bu imparatorlukta Hellenizme, eski Hellenlerin diline ve kültürüne ilgi de X-XI. asırlarda görülür. Latince ikinci Roma İmparatorluğu'nda yaşamıyordu.

Bu nedenle klasik dillerin dünyasını Osmanlı hiç bir yerden tevarüs edecek durumda değildi ve bu diller Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. asırda ilgi görmeye başladı; fakat eski Yunan-Roma dünyasının tercümelemlerle tanınmaya başlaması ancak 19. asırda imparatorluğun Fransız kültürünü ve dilini tanınmasıyla başladı. Bu tanımda Fransız devrimci düşüncesi değil, Fransızca rol oynadı. Fransız Devrimi'nin imparatorlukta Müslüman aydınları etkilemesi 19. yüzyılın sonlarındadır. *Abdullah Cevdet* "ruhumun anası Fransa" derken sadece çağdaş Fransa'yı değil, o sayede tanıdığı klasik dünyayı ve ruhu kastedyordu. Burada aydın ilgiden çok pratik bir ilgi vardır ve imparatorluğun idarî reformları dolayısıyla, yani hukukî reform ve hukuk metinleri dolayısıyla Roma mirasının daha yoğun ve hızlı olarak Osmanlı İmparatorluğu'na girdiğini söylemeliyiz. 19. yüzyılda adı konmadan yapılan ve başlayan bu reform 1926'da Medeni Kanun'un kabulü dolayısıyla Türkiye'nin Roma hukuk sistemine tam anlamıyla girişi ve Roma hukukunun artık bu ülkede okunmaya başlamasıyla sonuçlanmıştır.

19. yüzyıl Türkler'in Batı edebiyatından tercümelemler yaptığı devirdir. Burada Avrupa medeniyeti dolayısıyla klasik dünyaya yaklaşan Türk ve Müslüman münevverler görülür. *Ahmed Vefik Paşa* eski ve yeni Yunanca'yı çok iyi bilirdi, fakat oldukça antihellendi (asil ilginici soyunun Rum veya Rumca bilen Bulgar olduğu söylenir). Arnavut aristokrati ve her iki milletin millî dil ve tarihinin hizmetkârı ve iki halkın milliyetçisi olan *Şemseddin Sâmî* (Fraşeri) Hellen gimnazyumunda okumuştur. Fakat o da pek filhellen sayılmaz. Bununla birlikte Yunan edebiyatı ve mitolojisini "Esatir-i Yunan" adıyla

⁸Timothy Ware, *The Orthodox Church*, Penguin books, 1973, s. 53.

çevirmiştir. 19. asrın bu tip münevverleri Yunan mitoloji ve edebiyatını daha çok yukarıda değindiğimiz üzere *Nabızde Nazım* gibi Fransızca'dan Türkçe'ye çeviriyorlardı.

Diğer yandan arkeoloji ilmi ve arkeologlar sahneye çıktılar. Öncüleri Osman Hamdi Bey idi. Müzehane-i Hürayun'u (İmparatorluk müzesini) kurdu ve 1875'te bu müzenin içinde bir arkeoloji okulu açtı. Bu zümre'nin Türkiye'de klâsik dünyayı seven ve öğrenen bir öncü grup olduğu anlaşılıyor. Bu eski dünyaya açılan bir pencere idi. Arkeoloji dalındaki bu havaya rağmen Osmanlı eğitiminde henüz klâsik bir bölüm yoktu. İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde 1900-1915 arasında Greko-Romen tarihi, Eski Şark tarihi bölümünde okutuluyordu. Anane hep sürdü. Türkiye'de Asiroloji ve Hititoloji gibi dallar, klâsik filoloji ile birlikte doğup oradan daha çok kuvvetlendiler; bu da garip bir tecellidir.

Osmanlı düşüncesinde Hellenik dünyanın farklı bir yorumu vardır. Bizans yüceltilir. Onun Osmanlı üzerindeki tesirleri önemsenir. Celâl Nuri "biz Bizans'ı çöküntü zamanında tanıdık, oysa onun beşerî medeniyetteki büyük rolü ve bizim devlet ve medeniyet sistemimizdeki katkıları önemlidir" der. Onun "Rum ve Bizans" eserindeki bu hükmü Ahmet Midhat tarafından da tekrarlanmıştır. Ahmet Midhat Efendi, "Yunan'ın Bizans'la ilgisi yoktur. Ama Bizans önemli ve büyük bir medeniyettir" der.⁹ Bu düşünceye kaynaklık eden iki bağı vardır: Fallmerayer ve Gibbons. Türk münevverleri Fallmerayer'in (Yunanlılar'ın Slavlaştığı) Slavizasyon teorisini benimserler.¹⁰ Eski Yunan'ı Bizans'tan ve modern Yunanistan'dan ayırırlar. Gibbons'un Bizans ve Osmanlı'yı birbirine bağlayan görüşünü ise bazıları ihtiyatla benimserler.

Cumhuriyet devri üniversitelerinde klâsik filoloji dalına önem verilmiştir. Bu arada 1933'te Hitler Almanyası'ndan kaçıp ülkemize sığınan Alman âlimleri, mesela *George Rohde* gibileri bu dalda hayli öğrenci yetiştirmiştir. Humanizma akımı aslında kendisi ne olduğu anlaşılmadan, şık bir isimle küçük gruplar arasında bu zamanda ilgi çeker. Gerçi bu genç alimler grubu klâsik dünya dillerinin ve mitolojisinin aşığıdır; ama mensublarının güçlü bir tarih bilgisi, sosyal bilim, felsefe, mantık birikimi olduğu söylenemez. Total kültür adamı ve filozof vasfına layık tek adam rahmetli **Nusret Hızır**'di; o da verimli bir yazar olmadı, ama nesilleri yetiştirmeye gayret eden sabırlı bir öğretmendi. 1940'larda liselerde klâsik gimnazyum gibi bir Latince bölümü açılmıştır. Ama eski Yunanca okutulmayıp sadece tarih ve edebiyata önem verilmişti. Klâsik çeviriler hızlanmıştı. Bu arada ilginç bir humanist görüş de ortaya çıktı. Yunan medeniyetini İonya'ya, yani Batı Anadolu'ya bağlayan yeni bir patriotizmdir bu... Peleponnes'e karşı İonya; Thalés ve Demokritosu ise Aristoteles ve Platon'a karşı yücelten ve çağdaş Türkiye medeniyetini eski Batı Anadolu'ya (İonya) bağlayan bir görüş... Eyüboğlu, Azra Erhat, Cevat Şakir gibi klâsik filologların savunduğu bu görüş bir tür anti-Hellen fakat Anadolu'cu bir patriotizmdir. İlmî bakımdan tutarlı olduğu söylenemez. Örneğin bu çevreye yakın olan Nusret Hızır bu görüşü benimsemezdi. Sağlığında İonya felsefesinin beriki ile karşı karşıya konacak bir malzeme zenginliğiyle

⁹Bu iki düşünürümüz konusunda Michael Ursinus'un yukarıda zikrettiğimiz makalelerine başvurulmalıdır.

¹⁰Jakob Philippe Fallmerayer'in Berlinde 10 Ocak 1852'de verdiği "Olympia" başlıklı konferans bu yorumunu edebî bir üslupla ilân ettiği bir claydır. "Eski Yunan ve Bizans estetik yönden yaşam ve hayat görüşü olarak birbirine yabancı iki dünyadır." görüşündedir. J. P. Fallmerayer, *Politische und Kulturhistorische Aufsätze* (Olympia) sh. 419 - 440, yeniden ıpkı basım, Verlag Adolf Hakkert, Amsterdam 1970.

ortaya konmadığını da söylerdi. Nitekim bu İonya döneminden elde bir eser ve bilgi yığınınından çok fragmanlar kalmıştır. Taraftarı ve aleyhtarı çok bu görüşün paraleli sağcı cephede de vardır. Bu sağcı denen görüşde Hellen mirasından çok İslâm çok fazla vurgulanmıştır. Başını Nurettin Topçu, M.H. Yınanç gibi tarihçi ve sosyologlar çekiyordu. Anadolu Türk düşüncesi mensupları Türklerin Asya kökünü ve mirasını da reddederler. Mevlana Celeleddin-i Rumî, Yunus Emre gibi bir kültür mirasını ve tarihî çizgiyi savunurlar. Bunu Asya'ya bağlama gayreti de yaktır.

1940'larda Yunan dili profesörü Sinanoğlu "Humanisme Avenir" adlı kitabında; Kemalist Türkiye'nin aklın hakimiyetini (rasyonalizmi) seçtiğini, dini devletten ayırarak Batı medeniyetinin laik köklerine, yani klâsik Greko-Romen düşünceye eğildiğini; Kemalist devrimlerinin hilâfeti kaldırmak, dinî eğitimi yasaklamak ve Roma hukuk sistemini getirmekle gelecek için umut veren humanist bir düşünce ve bilime yol açtığını söylüyordu. Bu Kemalist hümanizmin hümanist eğitime çok önem verdiği açıktır. Ancak bu hümanist eğitimin Türkiye'nin tarihî kültürel ortamında sadece Yunanca, Latince'ye inhisar realist bir görüş değildir. Hümanist eğitim taraftarları Şark dillerini ve Osmanlıca'yı dikkate alan bir eğitim projesi ve müfredat sunmadıkça gerçekçi sayılamazlar. Hümanizma, Rönesans'ın getirdiği bilinçli bir tarih ve felsefe kavramıdır. Eski dünyaya yönelişi temsil eder. Öncülerin başında hakikaten büyük Floransa'lı *Petrarca* gelir. Ama hümanist kültür aslında kesilmeden, eski çağdan beri Ortaçağ boyunca Akdeniz'de yaşamıştır. Bu kültürün kaynağı neydi? Şühesiz Akdeniz çevresindeki medeniyet... 1068'de İspanya'lı Müslüman filozof *Saïd Ahmed el Andalusî* medeniyeti yaratan halkları kendi kitabı "Kitab-i Tabaqat ve'l Umem -Milletlerin Kategorileri"nde şöyle sayıyor:¹¹ **Mısırlılar, İbraniler, İranlılar, Hindliler, Yunanlılar, Romalılar** (buna Bizans dahil) ve Arablar. Ona göre; Çinli ve Türkler pragmatik ve faydalı milletlerdir ama medeniyete katkıları yoktur. Diğer milletler ise buldukları coğrafyanın uygunsuzluğu dolayısıyla az gelişmişlerdir ve yaratıcı olamazlar. Açık ki burada din ve dil farkı gözetmeden, Akdeniz medeniyetinin ne olduğu izah ediliyor ve Judeo-Hellenik miras şuurluca benimsenmiştir. Bu düşünceye İbnî Sina ve İbnürrüşde, Vergilius ve Homer kadar aynı saygıyı gösteren Floransalı *Dante Alighieri*'de de rastlıyoruz. *İlâhi Komedyâ*'da Müslüman filozofları pagan şair ve düşünürlerle cennetin girişinde çayırılık bir yere koyar, cehennem azabından korur. Yeniçağlar Avrupa humanizmasının bizce zayıf bir tarafı vardır; uygarlık çizgisi yanlış kavranmıştır. Onun Judeo-Hellenik ve İslâmî çizgisi sadece Hellen-Hıristiyan bir biçimde yorumlanmıştır. Çağdaş humanist kültürün kaynakları tenzilatlı olarak değerlendirilince de, uygarlık sadece Batı Avrupa coğrafyasına indirgenmiş; yorum buhranı hümanist kültür çevresinin bir bölümünün dışlanmasına neden olmuş manâsız çatışma ve gerilimleri doğurmuş ve Şark ihmal edilince de uygarlık sadece Batı Avrupa coğrafyasına münhasır kılınınca modern çağla Ortadoğu'nun bazı adamları da (özellikle İslâm dünyası) kendilerini eski mirastan dışlayan garip bağnaz yorumlar geliştirmişlerdir. Uzun süre Bizans kültür çevresi Hellenizm kaynaklarından uzak kaldığı gibi, İslâm dünyası da 15. asırdan beri kendini bu kültürün dışında ve karşı bir kimlikle tanıtmaya çalışmıştır. Dolayısıyla Akdeniz dünyasının tarihî mirasını yeniden benimsenmesi için bugün sözde dine dayanarak yapılan dar kültür çevresi yorumları değiştirilmelidir. Klâsik Yunan ve orta zaman İslâm kaynakları yeniden ele alınmalıdır. Filoloji ve tarih toplumu yorumlarken en sağlam anahtarımız olmalıdır.

¹¹Saïd Ahmed el Andalusî, "Kitab tabaqat el umem", Fransızca tercümesi: R. Blachère, *Livre des catégories des nations*, Paris 1935, sh. 36-37. B. Lewis, *Muslim Discovery of Europe*, Norton, N.Y. 1982, sh. 68.

Zira klâsik filoloji artık eski kaynakların ele alınıp incelendiği gerekçesiyle ihmâl edilen bir dal oldu ve klâsik diller öğretilmiyor. Esasen Batı'da da yeni nesillerin fikir ve bilgi dağarcığında klâsik dünya yerini gittikçe kaybediyor. Bunun yanıbaşında Ortaçağ İslâm kültürü (ki klâsik Hellen -Latin metinlerinin yaşatılıp geliştirildiği dönem) mütehassısların dışında bilinmeyen bir alandır. Yeni humanizmanın bu iki kaynağı araştırıp yeniden yorumlaması gerekir; görülecektir ki tarih yazımında en saf ve sağlam metod bu iki döneme özgüdür. Bugünün saptırılmış tarih yazıcılığında gerekli ayıklama yapmak için asr-ı hazır şovenizminin olmadığı, ama yöntemin sağlam olduğu eski Hellen ve ortazaman İslâm tarih yazımı kaynaklarını incelemek bir zihinsel sınama ve tutarlılık kazandırıcaktır. Modern dünyada Thukidides, Şahrastani ve İbn-i Haldun'un yeterince anlaşılıp dikkatlice benimsendiği, hele birlikte değerlendirildikleri hiç söylenemez.